

УДК 947.6 «XIX–XX»

П. С. Кручак, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (БДТУ)
**ПРАБЛЕМА ЛЮБЛІНСКАЙ УНІІ Ў ГІСТАРЫЯГРАФІІ
 ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XIX – ПАЧАТКУ XX СТ.**

Сёння вельмі актуальнай з’яўляецца праблема вытокаў дзяржаўнасці на беларускіх землях. Многія вучоныя разглядалі Вялікае Княства Літоўскае як найважнейшы этап на шляху стварэння суверэннай беларускай дзяржавы. Аднак у сярэдзіне XVI ст. у выніку заключэння Люблінскай уніі з Польшчай ВКЛ фактычна перастала існаваць як самастойная дзяржава. У дадзеным артыкуле разглядаецца пытанне аб тым, як трактавалася праблема Люблінскай уніі ў айчыннай гістарыяграфіі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

Today is a very urgent problem of the origins of statehood in Belarus. Many scholars have examined the Grand Duchy of Lithuania as an important step towards the creation of a sovereign Belarus. However, in the middle of the XVI century in the result of the Lyublinski union with Poland GDL ceased to exist as a state the independent. This article addresses the question of how to treat the problem of the Union of Lublin in the national historiography in the second half of the XIX – early XX century.

Уводзіны. Пытанне уній Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага і, у прыватнасці, месца і ролі Люблінскай уніі ва ўзаемаадносінах гэтых дзяржаваў, займала значнае месца ў гістарыяграфіі. Гэтай праблемай цікавіліся як польскія, так і расійскія гісторыкі. Пры гэтым погляды гісторыкаў на змест Люблінскага акта доўгі час зводзіліся да аднаго – гэта юрыдычнае і фактычнае аб’яднанне двух народаў у адзін і дзвюх дзяржаў у адзіную Рэч Паспалітую. Яшчэ храністы XVI ст. М. Стрыйкоўскі, М. Бельскі і Л. Горніцкі адназначна падкрэслівалі, што унія канчаткова злучала дзве дзяржавы ў адну. На такіх жа пазіцыях стаялі польскія даследчыкі XVII–XVIII стст., а разам з імі – заходнееўрапейскія і расійскія гісторыкі. Напрыклад, Т. Нарбут падкрэсліваў, што пасля Любліна самастойнасць Вялікага Княства Літоўскага перастала існаваць і з гэтага моманту пачынаецца выключна гісторыя польская [1, с. 219]. А вядомы расійскі гісторык М. Г. Усталаў у сваёй «Рускай гісторыі» называў Люблінскую унію горшым бедствам, чым мангола-татарскае нашэсце, бо дзякуючы ёй быў уведзены польскі стыль кіравання, «чуждая смесь анархii и деспотизма». На яго думку, Вялікае Княства Літоўскае пасля Люблінскай уніі наогул трапіла пад уладу «жыдоў і татараў» [2, с. 101]. Як бачна, пазіцыі польскіх і расійскіх гісторыкаў на Люблінскую ўнію ў асноўным супадалі.

Асноўная частка. Значнае месца праблема Люблінскай уніі займала ў гістарыяграфіі другой паловы XIX – пачатку XX ст. Трэба адзначыць, што ў гістарыяграфіі дадзенага перыяду выразна акрэслілася тры накірункі – афіцыйна-кансерватыўны, або ўрадавы, ліберальны і дэмакратычны. Першымі да вывучэння гэтага пытання звярнуліся прадстаўнікі ўрадавага лагера. Іх цікавасць да мінулага Беларусі асабліва ўзрасла пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг., калі

перад гісторыкамі была пастаўлена задача аргументавана даказаць, што беларусы ніколі раней не мелі сваёй уласнай дзяржаўнасці і што ўключэнне беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі з’яўляецца актам гістарычнай справядлівасці.

Паказальнымі ў гэтым плане з’яўляюцца працы І. Бяляева, П. Бранцава і П. Баццюшкава. І. Бяляеў бачыў у каталіцкім Захадзе, і перш за ўсё ў Польшчы, галоўных праціўнікаў расійскай дзяржаўнасці. На яго думку, да Крэўскай уніі паўночна-заходняя Русь у саюзе з Літвой вяла барацьбу за абарону Усходняй Русі ад лацінства і анямечвання. Аднак унія палажыла пачатак паланізацыі беларускіх зямель і садзейнічала страце старадаўніх паралелей у гістарычным развіцці Полацка і Ноўгарада. Завяршыўся гэты працэс заключэннем акта Люблінскай уніі [3, с. 422].

Такія ж погляды былі выкладзены і ў працы П. Баццюшкава, якая была напісана па заказе Міністэрства ўнутраных спраў Расіі. Ужо ў прадмове аўтар заявіў, што галоўнай мэтай выдання з’яўляецца доказ «неоспоримых прав России на западные ее окраины». На яго думку, на першым этапе існавання Вялікага Княства Літоўскага ў гэтай дзяржаве панавалі руская народнасць, руская культура і руская мова. Такая сітуацыя працягвалася да канца XIV ст., калі ў выніку уній з Польшчай умацніўся польскі і каталіцкі ўплыў. Завяршыўся гэты працэс «насильственным слиянием Литовско-Русского государства с Польшей в 1569 г.». Галоўным вынікам Люблінскай уніі стаў унутраны разлад у Літоўска-Рускай дзяржаве і натуральнае імкненне часкі яе насельніцтва да збліжэння з праваслаўнай Расіяй [4, с. 4–5].

Вялікае месца праблема Люблінскай уніі займала ў працах аднаго з ідэолагаў «заходне-русизму» М. Каяловіча. У сваіх гістарычных

даследаваннях вучоны развіваў думку аб адзінстве інтарэсаў рускага народа, да якога ён адносіў таксама беларусаў і ўкраінцаў. Трэба адзначыць, што працы М. Каяловіча грунтаваліся на вялікім фактычным матэрыяле, але падаваўся гэты матэрыял вельмі тэндэнцыйна і аднабакова. Усё гістарычнае мінулае Беларусі ён зводзіў да нацыянальна-рэлігійнага пытання, якое вырашаў адназначна з пункту гледжання «рускага народа» і праваслаўя. У якасці галоўнага фактара, які вызначаў усю гісторыю Заходняй Русі (да якой М. Каяловіч адносіў Беларусь, Літву і Украіну), гісторык назваў барацьбу паміж Расіяй і Польшчай за ўплыў у краі.

Вучоны падкрэсліваў, што на першым этапе існавання ВКЛ ў ім панаваў рускі элемент і нават існавала магчымасць аб'яднання ўсіх рускіх зямель у адзіную дзяржаву. Аднак літоўцы, якія не жадалі гэтага аб'яднання, пайшлі на збліжэнне з Польшчай. Гэтае збліжэнне пачалося з моманту заключэння Крэўскай уніі і завяршылася ў 1569 г., калі сілай быў праведзены акт Люблінскай уніі. М. Каяловіч падкрэсліваў, што Люблінская унія ўяўляла сабой «картину жестокага насілія, с адной стороны, и позорного унижения, с другой. Не трудно угадать, что унижение здесь досталось на долю литовцев, а насиле было делом поляков» [5, с. 87].

Унія, на думку вучонага, мела вельмі негатыўныя наступствы. Яна не толькі прывяла да страты нацыянальнага «заходнерускага» развіцця, але і садзейнічала прыгоннаму занявольванню сялянства. Менавіта Люблінская унія шырока адчыніла дзверы палякам, якія рушылі шырокім патокам, у першую чаргу на ўкраінскія землі, несучы з сабою каталіцкую веру, зневажальны погляд на ўсё рускае і на праваслаўе.

На думку М. Каяловіча, менавіта Украіна найбольш пацярпела ад уніі, бо ўкраінскія землі канчаткова страцілі сваю аўтаномію і былі ўключаны ў склад непасрэдна Польшчы. Гэта, у сваю чаргу, абумовіла пашырэнне крыніц папаўнення казачтва прадстаўнікамі розных слаёў праваслаўнага насельніцтва. Менавіта Запарожская сеч з канца XVI ст. стала цэнтрам кансалідацыі ўсяго праваслаўнага насельніцтва ў барацьбе з польска-каталіцкай агрэсіяй. Цікава, што, параўноўваючы беларусаў і ўкраінцаў, вучоны даваў перавагу апошнім. Беларусы, на яго думку, не маюць такіх рыс, як украінцы – упэўненасці ў сабе, пастаянства ў рэлігіі. Вучоны звязвае гэта з вельмі беднымі прыродна-кліматэчнымі ўмовамі пражывання беларусаў. У выніку такога становішча сепаратызм у Беларусі не можа мець ніякай моцы і будучае ў яе можа быць толькі разам з Расіяй [5, с. 87].

Такім чынам, прадстаўнікі афіцыйна-кансерватыўнага накірунку ў гістарыяграфіі давалі

адназначна адмоўную характарыстыку Люблінскай уніі. На іх думку, гэта быў акт прымусу з боку Польшчы, які адчыніў шляхі да паланізацыі і акаталічвання беларускіх і ўкраінскіх зямель. Аднак унія не ўзмацніла дзяржаву, наадварот, аслабіла яе. Яе непасрэдным вынікам стала узмацненне нацыянальна-вызваленчай барацьбы беларускага і ўкраінскага народаў і іх імкненне да ўз'яднання з адзінавернай праваслаўнай Расіяй. Гэтая барацьба і завяршылася ў канцы XVIII ст. падзеламі Рэчы Паспалітай.

Значнае месца праблема Люблінскай уніі займала ў працах прадстаўнікоў ліберальнага накірунку ў гістарыяграфіі. Да іх у першую чаргу можна аднесці І. Лапо і М. Любаўскага.

І. Лапо лічыў, што галоўнай прычынай, якая падштурхнула Вялікае Княства Літоўскае да збліжэння з Польшчай, была знешняя пагроза спачатку з боку крыжакоў, а пазней і з боку Маскоўскай дзяржавы. У сярэдзіне XVI ст. новая дамова паміж Польшчай і ВКЛ была неабходна абодвум краінам. Аднак у менш выгадным становішчы ў гэты час аказалася менавіта Вялікае Княства, якое было зацікаўлена ў ваеннай дапамозе з боку Польшчы і было вымушана пайсці на заключэнне уніі на польскіх умовах. Аднак і Люблінская унія не прывяла да жадаемых вынікаў. Пасля далучэння да Польшчы Валыні, Падляшша і Кіеўшчыны падаткі і войска з гэтых зямель сталі паступаць не на карысць Вялікага Княства, што не садзейнічала паляпшэнню яго становішча ў Лівонскай вайне.

Вучоны падкрэсліваў, што унія не прывяла да поўнай інкарпарацыі Вялікага Княства Літоўскага ў склад польскай дзяржавы. ВКЛ захавала ўласную дзяржаўную пячатку, уласную фінансавую сістэму, уласнае заканадаўства. Не садзейнічала адзінству Рэчы Паспалітай і тое, што ў Польшчы і Вялікага Княства былі розныя дзяржаўныя інтарэсы. Таму І. Лапо робіць выснову, што «Літва і Польшча засталіся асобнымі адзінкамі з асобнымі тэрыторыямі і асобнымі правамі і пасля ўніі 1569 г., хаця яны мелі супольны сойм і супольнага караля. Літоўскае Вялікае княства засталася і пасля 1569 г. са сваімі парадкамі, асаблівасцямі, і Люблінскі сойм патрабаваў толькі, каб ліцвіны селі з палякамі ў супольным сойме, і не падумаў аб болей глыбокай рэформе Літвы, дзякуючы якой яна зрабілася б Польшчай» [6, с. 185]. Такія высновы І. Лапо робіць дзякуючы разгляду не толькі матэрыялаў Люблінскай уніі, але і спецыяльнаму вывучэнню хода гісторыі ВКЛ і пасля 1569 г.

Зусім да іншых высноў прыйшоў другі вядомы ліберальны гісторык М. Любаўскі. У сваёй працы «Очерки истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно»

ён разглядае прычыны збліжэння Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы. На думку вучонага, у канцы XIV ст. у ВКЛ наступіў крызіс вялікакняжацкай улады, які стаў пагражаць распадам самой літоўска-рускай дзяржавы. Для яго прадухілення вялікі князь Ягайла пачаў шукаць падтрымку звонку. Знешнія абставіны высунулі спрыяльную да гэтага кан'юнктуру ў выглядзе уніі ВКЛ з каронай Польскай. Палітычную гісторыю ВКЛ XV–XVI стст. М. Любаўскі падзяляў на два перыяды. Першы (40-я гг. XV – 40-я гг. XVI стст.) – час княжання Казіміра і яго сыноў. Вядучая палітычная роля ў грамадстве ў гэты перыяд належала беларуска-літоўскай арыстакратыі – князям і панам. Шляхта адыгрывала другасную ролю. Другі перыяд – час княжання Сігізмунда Аўгуста (1548–1572). Шляхта ў гэты час дабіваецца роўных правоў, перапрацоўвае заканадаўства, дзякуючы чаму палітычны лад ВКЛ набліжаецца да польскага. Каб замацаваць такое становішча, шляхта ставіць пытанне аб новай уніі з Польшчай. Люблінская унія 1569 г., на думку М. Любаўскага, паклала канец самастойнаму існаванню літоўска-рускай дзяржавы. Адбылося яе «полное втление в корону польскую» [7, с. 100].

Важнае месца праблема Люблінскай уніі займала ў праца гісторыкаў, якія належалі да дэмакратычнай плыні ў гістарыяграфіі. Да іх у першую чаргу можна аднесці М. Доўнар-Запольскага, У. Пічэту і У. Ігнатюскага.

У адрозненне ад гісторыкаў афіцыйна-кансерватыўнага накірунку, якія разглядалі акт уніі выключна як праяву палітычнага эгаізму палякаў, М. Доўнар-Запольскі адзначаў, што ў аб'яднанні з Польшчай былі зацікаўлены і пэўныя слаі насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага. Акрамя таго, заключэнню уніі садзейнічалі і іншыя ўнутрыпалітычныя і знешнепалітычныя фактары, і у першую чаргу няўдалы для ВКЛ ход Лівонскай вайны. Ідэю ўніі перш за ўсё падтрымлівала дробная і сярэдняя шляхта княства, якая імкнулася зраўняцца ў правах са шляхтай Польшчы.

М. Доўнар-Запольскі выказвае цікавую думку, што адной з галоўных прычын заключэння Люблінскай уніі было рэлігійнае пытанне. «Справа ў тым, што ў той час Польшча была ў значнай ступені пратэстанцкай, але ўсё ж каталіцызм быў яшчэ моцны, і барацьба з ім была надзвычай цяжкай. І ў Літве, і на Русі пратэстантызм быў таксама шырока распаўсюджаны. У гэтых умовах праваслаўныя былі натуральнымі саюзнікамі пратэстантаў у справе прызнання свабоды рэлігіі. Такім чынам, шляхта абодвух народаў імкнулася аб'яднацца ў адно палітычнае цэлае для таго, каб дамагчыся свабоды веравызначэння» [8, с. 95].

Ідэя уніі атрымала падтрымку перш за ўсё ў асяродку дробнай і сярэдняй шляхты, якая імкнулася атрымаць «залатыя шляхецкія вольнасці» і дабіцца рэлігійнай свабоды. Буйная ж шляхта і магнаты, якія былі лепш дасведчаныя аб рэальным становішчы ў Польшчы, да апошняга адстойвалі самастойнасць сваёй дзяржавы [8, с. 99].

Апошнім штуршком, які прымусіў дэлегацыю ВКЛ пайсці на падпісанне акта Люблінскай уніі, стала здрада ўкраінскай шляхты, якая згадзілася з далучэннем Валыні, Падляшша і Кіеўскай зямлі да Польшчы і ахвотна прысягнула Кароне. У такіх умовах літоўскім панам і шляхце давялося пайсці на заключэнне уніі. Гісторык падкрэсліваў, што ў далейшым украінская шляхта нічога не выйграла ад сваёй здрады, таму што лепшыя землі паўднёвай Украіны былі захоплены палякамі, а ўнесена імі рэлігійная смута прывяла да казацкіх войнаў [8, с. 101].

Заўважым, што М. Доўнар-Запольскі не пажадаў убачыць аб'ектыўныя прычыны, якія прымусілі ўкраінскую шляхту згадзіцца на ўключэнне іх зямель у склад непасрэдна Польшчы. Справа ў тым, што ў гэты час украінскія землі падвяргаліся пастаянным набегам з боку крымскіх татар. Аслабленае войнамі з Маскоўскай дзяржавай, ВКЛ не магло аказаць ім належнай дапамогі. Таму ўкраінская шляхта спадзявалася атрымаць гэтую дапамогу ад палякаў і большай сваёй часткай добраахвотна прысягнула на вернасць польскай кароне. Трэба адзначыць, што М. Доўнар-Запольскі даваў у цэлым адмоўную характарыстыку Люблінскай уніі і яе наступствам для беларускіх зямель. Выключэннем з'яўляецца толькі нарыс «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» [9], які быў напісаны у 1918 г. па заказу ўрада БНР і насіў больш публіцыстычны, чым навуковы характар.

У сваёй жа падагульняючай працы «Гісторыя Беларусі» вучоны назваў унію «актам найвялікшай несправядлівасці» і падкрэсліваў, што аб'яднанне Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы на доўгі час ускладніла адносіны паміж беларусамі і палякамі і не толькі не ўзмацніла новую дзяржаву, але і аслабіла яе. Праўда, М. Доўнар-Запольскі адзначаў, што Люблінская унія з юрыдычнага пункту гледжання не знішчала самастойнасці Вялікага Княства Літоўскага, захаваўшы за ім суверэнныя правы [8, с. 102].

Падобныя думкі выказваў і іншы вядомы гісторык У. Пічэта. Ён таксама адзначаў, што ў заключэнні уніі з Польшчай была ў першую чаргу зацікаўлена сама шляхта ВКЛ, якая разглядала яе як сродак барацьбы з магнатамі. Падштурхоўвалі да аб'яднання і знешнепалітычныя абставіны, і ў першую чаргу няўдалы для княства ход Лівонскай вайны. Пры гэтым вучоны падкрэсліваў, што і пасля заключэння Люблінскай уніі ВКЛ

захавала пэўную аўтаномію ў складзе Рэчы Паспалітай.

Праблема Люблінскай уніі займала значнае месца ў працах вядомага беларускага гісторыка У. Ігнатоўскага. Як і яго папярэднікі, гісторык вылучыў унутраныя і знешнія прычыны, якія прымусілі шляхту ВКЛ пайсці на заключэнне уніі з Польшчай. Пры гэтым У. Ігнатоўскі дае выключна адмоўную характарыстыку самаму акту Люблінскай уніі, якая «шырока адчыніла браму для польскага ўплыву... Польшча скарыс-тала польскі настрой беларускай шляхты і цяжкае палажэнне Вялікага княства, скасавала яго самабытны палітычны твар... Унія была эгаіс-тычнай з боку палякаў» [10, с. 115]. Палітычная незалежнасць Літвы і Беларусі была знішчана. Наступствы заключэння Люблінскай уніі былі для Беларусі выключна адмоўнымі. Яна ўзмацні-ла польскі культурны ўплыў і садзейнічала апа-лячванню вышэйшых станаў беларускага гра-мадства, якія паступова сталі чужымі для свайго народа. Вынікам гэтага стала абвастрэнне нацыя-нальна-рэлігійнай барацьбы ў Рэчы Паспалітай. Гэтая барацьба ў рэшце рэшт аслабіла дзяржаву і прывяла да яе гібелі.

Заключэнне. Такім чынам, праблема Люб-лінскай уніі займала вялікае месца ў гістарыя-графіі другой паловы XIX – пачатку XX ст. Пры гэтым прадстаўнікі афіцыйна-кансерва-тыўнага накірунку ў гістарыяграфіі разглядалі унію выключна як праўленне польскага эгаіз-му. Унія, на іх думку, была прымусова навязана Вялікаму Княству Літоўскаму палякамі і азнача-ла поўную ліквідацыю гэтай дзяржавы. У сваю чаргу, прадстаўнікі ліберальнага і дэмакратыч-нага накірункаў спрабавалі паказаць аб’ектыў-ныя ўнутраныя і знешнія прычыны, якія пры-мусілі шляхту ВКЛ пайсці на заключэнне уніі з Польшчай. Пры гэтым усіх гісторыкаў аб’яд-ноўвала адмоўная ў цэлым характарыстыка са-мога акта Люблінскай уніі і тых наступстваў, да якіх яна прывяла.

Літаратура

1. Дружчыц, В. Палажэнне Літоўска-бела-рускай дзяржавы пасля Люблінскай уніі / В. Дружчыц // Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту ў Менску. – 1925. – № 6–7. – С. 216–257.
2. Устрялов, Н. Г. Русская история: в 2 ч. / Н. Г. Устрялов. – 2-е изд., испр. – СПб.: Тип. им. Скороходова, 1839. – Ч. 1. – 378 с.
3. Беляев, И. Д. История Полацка, или Северо-Западного края России от древнейших вре-мен до Люблинской унии / И. Д. Беляев. – М.: Тип. М-ва внутренних дел, 1872. – 432 с.
4. Батюшков, П. Н. Белоруссия и Литва. Исто-рические судьбы Северо-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб.: Тип. Т-ва «Общест-венная польза», 1890. – 376 с.
5. Коялович, М. О. Люблинская уния, или последнее соединение Литовского княжества с Польским королевством на Люблинском сейме в 1569 году / М. Коялович. – СПб.: Газ. Русский инвалид, 1863. – 87 с.
6. Лаппо, И. И. Великое княжество Литов-ское от времени заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория / И. И. Лаппо. – СПб.: Тип. им. Скороходова, 1901. – 780 с.
7. Любавский, М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М. К. Любавский. – М.: Имп. общество истории и древностей российских, 1910. – 376 с.
8. Доўнар-Запольскі, М. В. Гісторыя Бела-русі / М. В. Доўнар-Запольскі. – Мінск: Бела-руская энцыклапедыя, 1994. – 512 с.
9. Доўнар-Запольскі, М. В. Асновы дзяр-жаўнасці Беларусі / М. В. Доўнар-Запольскі. – Гродна: М-ва беларускіх спраў, 1919. – 13 с.
10. Ігнатоўскі, У. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У. М. Ігнатоўскі. – Мінск: Беларусь, 1991. – 176 с.

Паступіў 25.03.2013